विशिष्टाद्वैत ग्रन्थः

वैष्णवमताब्जभास्कर
वैष्णवग्रन्थः

वे॰सा॰ श्रीवक्रतुंडायनमः श्रीकृष्णायनमः ॐ सदेवसौम्येदमग्रआसीत् एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेत्यत्र अद्वितीयशब्देनसजा
१ तीयादिभेदशून्यांगीकारेकथंतद्दृश्यजगद्व्यापारः मायांगीकारेणेतिचेत् किंतदानिर्विशेषज्ञानमात्रस्वरूपं
पी३ ब्रह्ममायातिष्ठतितोजानाति वा नैजानातीतिचेत् ज्ञानमात्रस्यकथंज्ञातृत्वंनजानातीति चेत् अस्तत्वात्कथमंगीकरोति
अपिचयत्किंचिच्छक्तियोगेमायांगीकारश्चेत्तदाप्युपपद्येतभवद्भिः नसर्वेमायांगीकारात्गुणशक्त्यभ्युपगमेनिर्विशे
पाञ्र५ षत्वहानिः किंचतदानिंकिंमायाविलक्षणंब्रह्मजगत् विलक्षणं अविलक्षणं मायात्मकंयदिविलक्षणंवस्तुतः परिछे रा५
दत्तत्वंब्राह्मणोनस्यात् अथमायात्मकंतर्ह्यंगीकारवचनेनिरर्थकं सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिलक्षणावाक्यम
पितत्रअपार्थंस्यात् सजातीयविजातीयमात्रन्यर्थेहिलक्षणं तदन्य[illegible] निष्टधर्मबोधोहिनान्यथा ननुशिष्यार्थ
मध्यारोपापवादन्यायेनेदमुच्यते असर्पभूतायांरज्जौसर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपोध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदा
द्वयंब्रह्म अज्ञानादिजडसमूहोवस्तु अज्ञानंतुसदसद्भ्यामनिर्वचनीयंत्रिगुणात्मकंज्ञानविरोधि [illegible]
[illegible]भावरूपंयत्किंचिदेवंवदंति अहमज्ञइत्यनुभवात् अन्यथानिर्विशेषस्यकथंकारणत्वमितिचेन्न नह्येवंजग
न्मिथ्यात्ववादेशिष्याचार्ययोस्तदुपदिष्टज्ञानस्यापितदंतर्गतत्वात् शिष्योपदेशादिकंकल्पितमित्यपिनशक्यतेवक्तुं क
ल्पिताचार्योपदिष्टेनकल्पितज्ञानेनकल्पितस्यशिष्यस्यकोवार्थसिद्धिः निर्विशेषचिन्मात्रातिरिक्तंसर्वंमिथ्येतिवदतो
प्रपत्नौ२ मोक्षार्थश्रवणादिर्निष्फलः अविद्याकार्यत्वात् शुक्तिकारजतादिगुरजताद्युपादानादिप्रयत्नवन्मोक्षार्थप्रयत्नो
व्यर्थः कल्पिताचार्योपदिष्टज्ञानकार्यत्वात् शुकमहाद्वामदेवादिप्रयत्नवत् तत्त्वमस्यादिवाक्यस्यजन्यज्ञा राम॰ १

कल्पिततत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यज्ञानकार्य

वृ२ प१ ना१

वे. सा. यिनीतिभेददर्शनमूलचित्तापनं कथं संभवति रज्जुसाक्षात्कारदशायां सर्पभ्रमानुवृत्तिवत् उपदिश्यमानतत्त्वज्ञानुसंधानेना
२ द्वितीयात्मसाक्षात्कारे बाधितानुवृत्त्यनुपपत्त्या उपदेशानुपपत्तेः तदवस्थानतया भगवदुपदिष्टतत्त्वज्ञानावधारणानंतरं ना२
नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धेत्यादिना तत्त्वसाक्षात्काराविष्कारदशायां बाधितानुवृत्त्यसंभवात् तवप्रसादात्स्थितोऽस्मि गतसं
वे४ देहः दुर्योधनादिं प्रतियुद्धविषयं तवच वचनं करिष्ये इति द्वैतदर्शनमूलमर्जुनवाक्यं कथं संगच्छते किंच परमार्थदोष
मूलकैः रज्जुसर्पादिदृष्टान्तैः अपरमार्थदोषमूलेऽपि बाधितानुवृत्तिः दुःसाध्यापि कथंचिदुच्यते तत्क्षेत्रज्ञस्यैवो चे५
यता आदावज्ञानित्वं पश्चाद्गुरूपदेशादिभिरधिगततज्ज्ञानत्वं तेषामेवेति ईश्वरस्य तु यः सर्वज्ञः सर्ववित् स्वाभाविकी
२ ज्ञानबलक्रिया चेति अपि त्वं सर्वप्रत्यक्षेण सदाप्नुत इत्यादिश्रुतिविरोधात् कथंचिदपि वक्तुं न शक्यते कथं त
र्हि तस्य द्वैतदर्शनमुपदेशादिव्यवहाराश्चेति निरूपणीयं ननु मिथ्याभूतस्य मिथ्यात्वेन दर्शनं न सम्यक्ज्ञानविरोधी
ति चेत् परमेश्वरः मिथ्यात्वेनैव स्वव्यतिरिक्तं जानाति न तर्हि तन्निग्रहानुग्रहादिषु प्रवर्तेत न ह्युन्मत्तः मिथ्यात्वेन
सर्वदा५ शे५ ज्ञातानुद्दिश्य किमपि करोति किं चेश्वरस्यैवाविद्याविरोधिब्रह्मस्वरूपावभासैः ब्रह्मविवर्तभूतद्वैतदर्शनं मि न५
थ्यात्वेनापि न संभवति नहि शुक्तितया शुक्तौ भासमानायां तत्र रजतावभासोपपत्तिः तथानभ्युपगमे सर्वज्ञश्च कृ
द्विश्वविदात्मयोनिः ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्यः तेषामेवानुकंपार्थमित्यादिश्रुतिविरोधः यथा चैकैकत्वज्ञापना स्मृति२
नेऽपि द्वितीयदर्शनमविद्यैव अभ्यो परमत्वात् सुषुप्तिः अत एव स्थूलसूक्ष्मप्रपंचलयस्य स्थानमिति चोच्यते यथा च वन राम०
स्पत्यभिप्रायेण वृक्षाः इत्यनेकैर्व्यपदेशः तथाज्ञोपाध्यभिप्रायेण तदनेकत्वव्यपदेशं इंद्रो मायाभिः पुरुरूप २

त्व१ नस्य२

मवा१

नवुल नन्वाचार्यस्यानयोकल्पितत्वेपिस्वप्नदृष्टसिंहभयेनप्रबोधवत् ज्ञानोत्पत्तिसिद्धिरितिचेन्न दृष्टान्तेपमा॥
धी दोषस्यस्वप्नस्यसिंहरूपासदर्थावलंबिज्ञानंप्रतिकारणत्वेज्ञानस्यभयंप्रतिभयस्यप्रबोधंप्रतिप्रबुद्धोपिस्वेदतः प
रमार्थः दार्ष्टान्तेतुसर्वस्यमिथ्यात्वेदृष्टान्तानुपपत्तिः अपिचास्मिन्सिद्धान्तेनारायणोपरंब्रह्म आत्मानारायणःपरः इत्या
प्रो४ दिश्रुतिप्रसिद्धिः नारायणः मत्स्यमगुरुर्लक्षणाकल्पितः सर्गोब्रह्मसनातनः पुरुषोत्तमःअर्जुनेनकल्पितः कल्पिना
त५ चतदुपदिष्टसर्वशास्त्रमपिगीताद्यर्थैदुःसिद्धान्तापत्तिर्दोषः प्रमाणाभिमिः कथंनविचारणीयः अथचेन्नत्से ह्यतमि
ष्टे स्वस्यगुरु मपिकल्पितइत्येव वक्तव्यत्वेगुरुरेवपरंब्रह्मगुरुरेवपरागतिः साहिविद्यातस्तंजनयति तच्छ्रेष्ठं
जन्मनत्स्मैनद्रुह्येत्कदाचन आचार्यंमांविजानीयात् इत्यादिश्रुतिस्मृतिविरोधः कथंतत्परामर्शणीयः नैवज्ञानदेश न्व७
यो वपदेशादयःसत्या एवजा तेतु ज्ञाने यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादिश्रुतेर्नद्वैतदर्श
नमितिचेत् तर्हिअद्वितीयस्यसाक्षात्कारादिनष्टे ज्ञानतत्कार्यस्यकथंद्वैतदर्शनपूर्वको पदेशादिव्यवहारः गुरोः६
चेत५ वाधितानुवृत्यादृतिसम्यग्ज्ञानप्रवृत्तिवेलायांवाधितानुवृत्तिःतिष्ठतिचेत् ज्ञानेनतु तदज्ञानमित्यादिप्रमाण किंतिष्ठति५
विरोधः अनुभवविरोधश्चरज्जुसाक्षात्कारदशायांसर्प भ्रमानुपलंभात् नतिष्ठतिचेत्तदुपदेशसमयेसम्यग्ज्ञानस्य
मे३ प्रवृत्तत्वेनवाधितानुवृत्य सैवात् कथंद्वैतदर्शन तत्कृतोपदेशाः अथचविद्वावितोमोहमहांधकारोयआप्तितो
मेतवसन्निधानात् विभावसौकिंनुसमीपगस्यशीतंतमोभिः प्रभोत्पन्नायाइतिमादिनः उद्धवस्य तत्त्वज्ञानस्फुर्ति॥ वं२
प्रकाशनवेलायां वाधितानुवृत्यसंभवेनमोस्तुतेमहायोगिन् प्रपन्नमनुशाधिमां यथात्वच्चरणांभोजेरतिःस्यादनपा

रु१ . न१

नब्रह्मसमानसत्ताकाभाववत्त्वं मायायाः अस्मात्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधिभावरूपमिति स्वसंप्रदायवचनविरोधः अ
पि मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरमित्युक्त्या कार्योत्पत्तिः कारणाभावेन स्यात् असतः परोक्षानुकूलशक्तिमत्त्वरूपकार
णत्वासंभवात् ननु कार्यस्याप्यसत्यत्वेनैष दोषः स्वप्नशिरश्छेदनकार्यं प्रति स्वाप्नचोरस्य कारणत्वं दृश्यते इति चेन्न वैधर्म्याच्च
स्वप्नादिवत् इति सूत्रे स्वप्नजाग्रतयोर्वैधर्म्यात् जाग्रत्प्रत्ययानां स्वप्नप्रत्ययसादृश्यप्रतिषेधात् तथा सत्त्वाच्चावरस्येति सूत्रे य
था वकारणं ब्रह्म त्रिषु कालेषु सत्त्वं न व्यभिचरति तथा कार्यमपि जगत्त्रिषु कालेषु सत्त्वं न व्यभिचरति कार्यस्य सत्त्वप्रति तीऽ
पादनात् अन्यथा असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरमित्यासुरनिष्ठत्वप्रसंगात् गौरनाद्यंत[illegible]वती सा जनित्री भू
३ तभाविनी विकारजननीमज्ञाममष्टरूपामजां ध्रुवां अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत् अजामेकां मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायि
नं तु महेश्वरं अस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् अक्षरात्परतः परः मम योनिर्महद्ब्रह्म मम माया दुरत्यया प्रकृतिं पु
रुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि इत्यादिश्रुतिस्मृतिविरोधाच्च न हि मिथ्याभूते वस्तुन्यक्षरत्वध्रुवत्वादिभिः [illegible] स
त्वादध्युप पदिश्यते द्वितीयस्तु पक्षः प्रकृतेर्ब्रह्मसमानसत्ताकाभावे [illegible] विकारजननीमजां सततं त्ववेक्ष्य इत्यादिभिरस्याः
गमतश्चवृ विकारित्वेन चैकरूप्याभावान्न ब्रह्मसमानसत्ताकत्वं अत एवेयमनृतादिपदैरुपचर्यते तत्कार्याण्यप्यनित्यत्वेनाविर्भावति
५४ रोभावधर्मकत्वसाम्यात् स्वप्नप्रपंचसाम्यान्मृगतृष्णादिवदसत्त्वमिथ्यात्वादिपदैरुपचारतः अपदिश्यंते वैराग्यजननार्थं य
द्वोपलभ्यमानत्वविनाशित्वाभ्यां सदसद्भ्यामनिर्वचनीयत्वेन कार्यस्य मृषात्वमिति तदसत् उपलब्धिविनाशयोर्योगो हि न मि
अनित्यत्वं थ्यात्वं साधयति किंत्वनित्यं देशकालसंबंधितयोपलभ्यते [illegible] चैषामनित्यत्वं प्रबलत्वाच्च अविनाशी परमार्थ

ईयते इयंश्रुतिर्निरस्तोपाधितया दोषमंतरेण न स्यात् तथेश्वरस्य मिथ्यात्वेनापि द्वैतदर्शनमविद्यैव दोषं विना च न
न संभवति दोषाभ्युपगमे तु श्रुतेरल्पाविद्यत्वमिति उक्तोपेतोनियंतत्वेनज्ञातिर्दिव्यविना छंद्देमहाविभूत्याख्येप
वे॰अ॰ रेत्र लक्षणिकल्प्यते मैत्रेयभगवच्छ सर्वकारणकारणे समस्तहेयरहितं विश्वाख्यपरमंपदं परः पराणांसकलानयत्रक्ले
शादयासंतिपरावरेशे इत्यादि नित्यनिर्दोषप्रतिपादकशास्त्रविरोधः तस्माद्यथातिमिरादिदोषरहितस्य द्विचंद्रद
त्वे॰५ दर्शनंमिथ्यात्वेनापिन संभवति तथा समस्तहेयप्रत्यनीकस्येश्वरस्यापि मिथ्यात्वेनापि द्वैतदर्शनं संभाव्यं किंच नील न॰५
पर्वताकारेणानुभूयमानायांशुक्तौ मिथ्यात्वेनापि न रजतप्रतीतिः तदुपादानाद्यर्थप्रवृत्तिश्चानुन्मत्तानां यदि द्वैत
न तदेश्वरस्यापि सर्वदाऽपरोक्षेणाद्यानंदात्मसाक्षात्कारे मिथ्यात्वेन द्वैतदर्शनं तन्मूलोपदेशादिव्यवहारश्चोपप
द्येरन् किंच ज्ञौरूपर्यवलिनिर्विशेषज्ञानमात्रे ब्रह्मणि आरोपितस्य प्रपंचस्य नान्योतोस्ति द्रष्टेति श्रुतेर्ब्रह्मैव द्रष्टेति वे
कर्पूर अ॰६ त् ज्ञानमात्रस्वरूपस्य कथं द्रष्टृत्वं वा ज्ञानमंतरेणाप्रमभूतस्य प्रपंचस्य दृष्टि मायायोगेनेतिचेत् किं अयंयोगः अथवा
संबंधः आगंतुकः उत स्वाभाविकः आगंतुके न विमुक्तब्रह्मणो न स्यात् स्वाभाविकश्चेत् अथापिमायासवलमेव ब्र
ह्म अतश्च सर्वदाविशिष्टमेवेति सिद्धं एवं च सति कथं विजातीयप्रत्ययः किंच सबलत्वेप्यग्रे प्रपंचाप्रतीतेः किंकारण
मीक्षणाभावादप्रतीतिरितिचेत् तदभावे किंकारणं इच्छेवचेत् किमयुपीच्छावद्ब्रह्म तर्हि सर्वदासविशेषमेवेति सिद्धं
किंचांगीकरणात् सर्वेक्षमाश्रितामायाब्रह्माश्रितेतिचेत् सर्वदावैशिष्ट्यप्रसंगः अद्वैतहानिश्च ननुमायायाः अ
परमार्थत्वान्नोक्तदोषप्रसंगः इतिचेत् अपरमार्थशब्देन किं विवक्षितं रज्जुसर्पवत् मिथ्यात्वं अथ विकारावच्छिन्नत्वे

वे.सा. ४॥

कवाकत्वं वा कथं भेदमित्याविद्येयं तद्भवद्भिर्नामानुग्रहो न्याय्य इति न्यायेन सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकोऽहं नाराय
ण आसीत् तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीदित्यादिवक्षुश्रुत्यनुरोधेन विद्येयं न च वैपरीत्ये विनिगमनाविरहः अन्यापत्त्वमेव विनिगम
इत्याद्यनुसारात् तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् तन्नामरूपाभ्यां व्याक्रियेतेति नामरूपा[illegible]व्याकरणमात्रश्रवणाच्चै
[illegible]: अमथ्यापरस्याघातप्रसंगात् उपदिष्टं चैतत् श्रुत्यभिप्रायं भगवता एकादशे एको नारायणो देवः पूर्व
सृष्टं स्वमायया स कृत्य कालकलया कल्पान्ते इदमीश्वरः एक एवाद्वितीयोऽभूत् आत्माधारोऽखिलाश्रयः कालेना
त्मानुभावेन साम्यं नीतासु शक्तिषु सत्त्वादिष्वादिपुरुषः प्रधानपुरुषेश्वरः परावराणां परम आस्ते कैवल्यसंज्ञकः इति
अत्रैव खिलाश्रयोऽसत्येवाद्वितीयत्वनिर्देशेन विशिष्टस्यैवाद्वितीयत्वं स्फुरत्यासिद्धं वाराहे च मध्ये वसकलं जातमपि सर्वे
सर्वं लयं याति तद्ब्रह्माण्डमयमस्य यदं श्वेताश्वतरोपनिषदि च [illegible] मंत्राभिमानिभिर्देवैरपि सत्यं विदचिद्विशिष्टस्यैव पर
मात्मनः परमकारणत्वं नि[illegible]ते उ ब्रह्मवादिनो वदंति किं कारणं ब्रह्म कुतः स्म जाता जीवाम केन क्व च संप्रतिष्ठाः अधि
ष्ठिताः केन सुखेतरेषु वर्तामहे ब्रह्मविदो व्यवस्थां कालः स्वभावो नियतिर्यदृच्छा भूतानि [illegible]योनिः पुरुष इति चिंत्यं संयोग एषां न
त्वात्मभावादात्माप्यनीशः सुखदुःखहेतोः ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढां यः कारणानि
निखिलानि तानि कालात्मयुक्तान्यधितिष्ठत्येकः वेदांतसूत्रकारोऽपि स्वयोगमहिम्ना इदमेव निश्चितमित्याह श्रीभागवते वा४
भक्तियोगेन मनसि सम्यक् प्रणिहितेऽमले अपश्यत् पुरुषं पूर्णं मायां च तदपाश्रयां यया संमोहितो जीव आत्मानं त्रिगुणा
त्मकं परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपद्यते अनर्थोपशमं साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे लोकस्याजानतो व्यासश्चक्रे सात्व
तसंहितां किंच अग्रस्त्यनेन यदि अल्पकालो विवक्षितः तदा अंतरांतमसि लीयते तमः परे देव एकीभवति अ

राम० ४

अग्रात्तैरभ्युपगम्यते तत्तु न शिं नसंदोहो नाशि इत्येतत्पादितं पत्तु कालांतरेणापि नान्यसंज्ञामुपैतीति वै परिणामा
दिसंभवे तन हस्तनूपतत्वकिं अनवंतत्‌ इमे देहा अविनाशिनु तद्विद्धि आद्यंतवंतः कौंतेय तनतेषु आगमापायिनो नित्याः
अनित्यमसुखं लोकं ... प्रत्यक्षेणानुमानेन निगमेनात्मसंविदा आद्यंतवत्समज्ञात्वा निःसंगो विचरेदिह नदेत
त्वे४ त्वा४ दसयंनित्यजगो ... तेरांवनित्यो नित्यैनासतो विद्यते इत्यत्र सत्वेयपदेशहेतुः अन्यथा स्वोपरविरोधः प्रमाणादिविरोधः
अप्रत्यक्षं तत्प्रपंचसद्भावग्राहकमिति सूत्रकारोप्याह नाभाव उपलब्धेः नन्वेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतिः स्फुटतयाद्वितीय
चकर्यर्ह त्वं ब्रह्मणो वदति ... वस्त्वंतरसद्भावे तत्सिद्धिः उच्यते वस्त्वंतरसद्भावे शिष्टस्यैवाद्वितीयत्वं श्रुत्यभिप्रायः तथा हि इदं विर्द
कमे: विभक्तनामरूपं ... जगदग्रे सृष्टेः प्रागो... वाविभक्तनामरूपं ... लयाएकत्वावस्थापन्नमेव अद्वितीयं अधिष्ठात
नाई तरशून्यं च सदासीदित्यर्थः मृत्तिकां धारणी त्यादिभिरेकार्थीतं सच्छब्दो विशेष्यभूतपरमात्मवाचको पिकारणाविवपत
सामर्थ्यात्कारणत्वोपयिकसूक्ष्मविशिष्टप्रकृतिकालशरीरकपरमात्मानमुपस्थापयति तथा ... सदेवेत्ये वकारेणा नैय
पिकानामतत्सुख्यत्वेः प्राकृजगतोऽसत्वंव्याकर्त्यते एकमेवेत्येवकारेण वकृत्वावस्थाप्युदस्यते सर्वासांकरणवादिनीनां
५सेव एकस्मादप्रकल्पनां ... तत्र विष्णुस्तदासीद्धरिरेव निष्कलः एको हवै नारायण आसीन्न ब्रह्मा नेशानो नेमे द्यावापृथिवी न
नक्षत्राणि नापो नाग्निर्न सोमो न सूर्यः स एकाकी न रमते ... तस्य ध्यानांतस्थस्येकाकोऽन्यादशेंद्रियाणि इत्यादि
श्रुत्यन्तरोक्तेः ... किं तदासीत्तस्मै वेद किं चनाग्र आसीदिदं तमसाधारं ... मा प्रभाः प्रजायंते दिव्यो देव एको नारायणः

मि९ किं तदासीत्तस्मै वेद किंचनाग्र आसीत् तदं तमनाधारमि
मा: प्रजायंते इत्यादीनां श्रुतीनां

वे॰सा॰ स्यात् जीवेश्वरब्रह्मगुरुशिष्याद्यर्थेऽसत्वात् स्वादिव्यवस्थाचैत्स्यात् सोभरीप्रभृतिष्वनेके कत्वेनैकशरीरप्रयुक्तसुखादिप्रति
५ संधानमेकस्य दृश्यते नचाहमर्थस्याज्ञातत्वात्संदेहात्मनि संधानंभावोनात्मभेदादिति वक्तुंशक्यं आत्माज्ञानेनसचाहमर्थए
व अंतःकरणमूलत्वहंकारोजडत्वात्करणत्वाच्च शरीरेंद्रियादिवन्न ज्ञानाविकारजननी मज्ञानमलद्योवेति नहिविज्ञातुर्विज्ञाते
र्विपरिलोपोविद्यते नान्योतोस्तिद्रष्टेतिजानातेवायंपुरुषः विज्ञातारमरेकेनविजानीयात् मोक्षधर्मे अबुध्यमानांप्रकृतिं
बुध्यतेपंचविंशकः ननुबुध्यतिगंधर्वप्रकृतिःपंचविंशकं किंच अन्यत्र सतएवान्यत्रारोपात्प्रसिद्धत्वात् नरविषाणादेरिवस्वरू
पेणासतः प्रपंचस्यनब्रह्मण्यारोपसंभवः दृश्यते रज्ज्वादिषुसतएवसर्पादेरारोपः नीलंनभइत्यत्रापीपूर्वमनुभूतस्यसतएव
५ प्रतीतिस्वप्नेपिअद्यजन्मनिजन्मांतरेवादृष्टस्यश्रुतस्यवाविषयस्यानुभवः अदृष्टादश्रुताच्चावान्नभावउपजायतेइत्येकादशेभा
२ वद्वचनात् नन्वारोपःस्वविषयस्यकांचित्प्रतीतिमात्रमपेक्षते नसत्यत्वमपिइतिचेत् नप्रतीतेरसतः शशशृंगादेरिवासंभवात् न
१ नुरज्जुसर्पप्रतीतेरिवप्रपंचप्रतीतेरपिदोषमात्रमेवकारणमपेक्षितमिति विषयसद्भावोनापेक्षतइतिचेत्न दोषस्योपकारकत्वा
सत्यत्वेनैवद्वैत१ पिमिथ्यात्वेनपरपदेविषयप्रतीतिरूपकार्योत्पत्तेरसंभवात् कार्यस्यकारणसत्तापेक्षितत्वा[illegible]ता कं नेत्रियुक्तेतिचेन्न अस नास्ती१
तां६ तः परोक्षस्यानुकूलशक्तिमत्त्वकारत्वासंभवात् भ्रमस्थलेह्यारोपिताहिविषयज्ञानस्यैवभयादिकार्यहेतुत्वेनविषयस्यतद्धेतुत्वा कं६ सतो
भावात् कारणमात्रमिथ्यात्वपक्षेकार्योत्पत्तिवर्णनानुपपत्तेः नन्वसतोपिसर्पादेर्ज्ञानकारणत्वोपपत्तिरपिकिंनस्यादितिचेन्न
दोषस्यैवासदर्थावलंबनज्ञानकारणत्वेभ्रमस्थलेविषयस्यज्ञानकारणत्वानुपपत्तेः ननुघटपटादीनांव्यावहारिकसत्यत्वमं
गीकृतमेवेतिचेन्न स्वरूपतोमिथ्याभूतस्यशुक्तिरजतस्यव्यवहारार्हत्वासंभवात् नन्वसतोपिस्वाप्न[illegible]पदार्थस्यस्व
कालावच्छिन्नव्यवहारोपयोगित्वंदृश्यतेइतिचेत्तर्हि प्रातिभासिकव्यावहारिकसांकर्यप्रसंगः किंचरज्जौअध्यस्तसर्पभ्रूद
नां८ लौवुधारादीनामसत्यत्वेयदिकिमपिभेदोवक्तुंशक्यते तदासन्मात्रेअध्यस्तानामपि अयंव्यावहारिकसत्ताकः अयंचप्रा रम॰ ५

रूलियामयाख्याताव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी पुरुषस्त्वाप्युभावेतौ लीयेते परमात्मनि परमात्मा च सर्वेषामाधारः पुरुषोत्तमः
स विष्णुनामा देवेषु वेदांतेषु च गीयते भारते ब्रह्मादिषु प्रलीनेषु नष्टे लोके चराचरे आभूतसंप्लवे प्राप्ते लीने प्रकृ
तौ महान् एकस्तिष्ठति परमात्मा स तु नारायणः प्रभुः इत्याद्यनेकप्रमाणैः तदानीं सूक्ष्मचिदचिद्विशिष्टब्रह्मणः सिद्धत्वाद्विशि
ष्टस्यैवाद्वितीयत्वं सिद्धं यदा तु एवं कदाचिदपि न सृष्टिसंकोचः तत्कालो ग्रहस्य चार्थौ तदा तु सूर्याचंद्रमसौ धाता यथापूर्वमक इत्युच्यते चेन्न
ल्पयदि तिश्रुत्यभिप्रायं न संगच्छते अथ च तदा निर्जीवानां तत्कर्मप्रवाहानां चाभावात् देवादिविषमसृष्टेः किं कारणमिति निरू प्रपंचेन ६
साधुकारी ६ पणीयं ईश्वरे दैवलिके नैसाधुर्भवति इत्यादिश्रुतिविरोधात् वैषम्यनैर्घृण्यदोषप्रसंगाच्च ननु मिथ्याभूतेन वैषम्या
दिदोषप्रसंगः इति चेन्न प्रपंचमिथ्यात्ववादे यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते चेत्यादिश्रुतिविरोधः दोषपरिहारार्थं वैषम्यनैर्घृण्यन
सापेक्षत्वात् इति सूत्रनिर्माणवैयर्थ्यं च स्यात् विवर्तवादे सत्यानाधारस्य प्रपंचस्य कः इत्यत्र ब्रह्मैवानाद्यविद्यातिरोहितस्वरूपः
स्वगतं नानात्वं पश्यति इति चेत्तन्न नित्यमुक्तस्याखंडैकरसप्रकाशस्य ज्ञानमात्रस्वरूपे निरंशस्य तिरोधानासंभवात् प्रकाश स्थ८
पर्यायस्य ज्ञानस्य तिरोधाने स्वरूपनाशप्रसंगः तिरोधानं नाम वस्तुस्वरूपे प्रकाशस्य निरुद्धत्वे पितदेशिष्यमात्रमविद्यातिरो भावेप्रमाने च
स्थ६ हितमिति चेच्छिष्टस्य स्वरूपानतिरिक्तत्वे प्रागुक्तदोषस्य तदवस्थत्वात् अतिरिक्तत्वे च सविशेषप्रसंगात् न च निर्विशेषप्रका नाभावः स च स्व
शमात्रस्याज्ञानसाक्षित्वमहंकारादिजगद्भ्रमश्चोपपद्यते साक्षित्वा दयोपिहितज्ञात गतोः दृष्टाः न ज्ञप्तिमात्रगताः पताशः ९ व १)
किंच यदि ब्रह्मैवानाद्यविद्यावशात् स्वगतनानात्वं पश्यति तर्हि प्रलयकाले विद्यमानेपि अज्ञाने प्रपंचादर्शने किं कारणं किंच
ब्रह्माज्ञानपक्षे ज्ञानानिवृत्या तस्यैव मोक्षत्वात् तदविद्याकल्पितानां जीवानां मोक्षार्थं श्रवणादिप्रयत्नो निष्फलः अविद्या
कार्यत्वात् मुमुक्षूणां प्रयत्नवत् शुक्तिकारजतादिषु रजताद्युपादानादिप्रयत्नवत् किंच एकमेव ब्रह्म सर्वशरीरेषु जीववत्
मनुभवतीचेत् पादे मे वेदना शिरसि मे सुखमिति च वदेत् ति चेत् जीवो सर्वशरीरेषु सुखदुःखे प्रतिसंधाने तथा दि१०
कथं तर्हि सुखदुःखादिव्यवस्थापादि व१

स्प१ गत१ विशेषा५

दि१ वि१

व्यष्टीनां समूहावस्था एव समष्टिरिति व्यवह्रियते सेनारण्यादिवत् यथा दृष्टेः किं च समष्ट्यवस्थापन्ना जीवा अस्मिन्निति
वेसा ६ ति२ न वास्ति हि चेत् जीवभावापत्तिसंकल्पवैयर्थ्यं न तिष्ठंती निपद्योपि न कथंचिदुपपद्यते न जायते म्रियते
विपश्चिदित्यादिना नित्वादिति श्रुतेः जीवानां प्राचीनकर्मफलभोगाय जन्मस्वीकाराभ्युपगमाच्च अन्यथा विषम
सृष्ट्यनुपपत्तेश्च तथा च सत्त्वे वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात् सृज्यमानदेवादिदेहे प्रत्यक्षकर्मसापेक्षत्वात् विषमसृष्टेः दे
देह५ वादिभावं देवादियोगं तत्तत्कर्मसापेक्षं दर्शयति श्रुतिः साधुकारी साधुर्भवति पापकारी पापो भवति पुण्यः पुण्येन कर्म
णा भवति पापः पापेन कर्मणा न कर्माविभागादिति चेन्नानादित्वादुपपद्यते चाप्युपलभ्यते च सा क सृष्टेः क्षेत्रज्ञाना
८ सत्त्वे कुतः अविभागश्रवणात् सदेव सोम्येदमग्र आसीदिति अतः तदानीं तदभावात् कर्म न विद्यते कथं तदर्थं
सृष्टिवैषम्यमित्युच्यते इति चेन्नानादित्वात् क्षेत्रज्ञानां तत्कर्मप्रवाहाणां च तदानादित्वे अविभाग उपपद्यते च
यतस्तत्र सर्वं वस्तु तदानीं परित्यक्तनामरूपं ब्रह्मशरीरतया पृथग्व्यपदेशानर्हं अतिसूक्ष्मं तथा नाभ्युपगमे
अकृताभ्यागमकृतविप्रनाशप्रसंगः स्यादुपलभ्यते च तेषामनादित्वं न जायते म्रियते वा विपश्चिदिति सृष्टिप्रवाहा
नादित्वं च सूर्याचंद्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयदित्यादौ तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् नामरूपाभ्यां व्याक्रियते इति त४ ज४ ५४
नामरूपव्याकरणमात्रश्रवणाच्च [illegible] सिद्धं स्मृतावपि प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभा
वपि इति सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकां ननु घटे भिन्ने यथा आकाशः स्याद्यथापूर्वमेव देहे
मृते जीवो ब्रह्म संपद्यते पुनः इत्यादिना घटदृष्टान्तेन ब्रह्मणो जीवभावापत्तिर्गम्यत इति चेत् आकाशदृष्टा रामः ६

काश२

तथाज्ञानस्य व्यष्ट्यभिप्रायेणानेकत्वव्यपदेशः

त्रिभासिकसत्ताकः इत्येवं भेदत्रयम् अवलंब्यद्यदि यथा वृक्षाणां समष्ट्यभिप्रायेण वनमित्येकत्वव्यपदेशः तथा नानात्वे
न प्रतिभासमानानां जीवगतानामज्ञानानां समष्ट्यभिप्रायेण तदेकत्वव्यपदेशः इयं समष्टिरुत्कृष्टोपाधितया विशु
द्धसत्त्वप्रधाना एतदुपहितं चैतन्यं सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वसर्वनियन्तृत्वादिगुणकं अन्तर्यामि जगत्कारणमीश्वरः इति व्यपदिश्यते
सकलाज्ञानावभासकत्वात् यः सर्वज्ञः सर्ववित् अस्येयं समष्टिरखिलकारणत्वात् कारणशरीरम् आनन्दप्रचुरत्वात्
कोशवदाच्छादकत्वाच्चानन्दमयकोशः सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः अत एव स्थूलसूक्ष्मप्रपंचलयस्थानमिति चोच्यते यथा
वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण वृक्षा इत्यनेकत्वव्यपदेशः इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते इयं च निकृष्टोपाधितया मलिनसत्त्व इति६
प्रधाना एतदुपहितं चैतन्यं अल्पज्ञत्वादिगुणकं प्राज्ञ इत्युच्यते एकाज्ञानावभासकत्वात् अनयोः समष्टिव्यष्ट्योर्वन स०
वृक्षयोरिवाभेदः एतदुपहितयोरीश्वरप्राज्ञयोरपि वनवृक्षावच्छिन्नाकाशयोरिवाभेदः वनतदवच्छिन्नाकाशयोराधा
रानुपहिताकाशवत् अनयोरज्ञानतदुपहितचैतन्ययोराधारभूतं यदनुपहितं चैतन्यं तत्तुरीयमित्यु च्यते शिवमद्वैतं तु६
तयू चतुर्थं मन्यन्ते इदमेव तत्तुरीयं शुद्धं चैतन्यमज्ञानादितदुपहितचैतन्याभ्यामविविक्तं सन्महावाक्यस्य वाच्यं विविक्तं सल्लक्ष्य त्व५
मिति चोच्यते इति यदुक्तं तदयुक्तं ईश्वरस्याधारभूतमनुपहितं चैतन्यमिति वचनं मूलमनाधारं दिव्यो देव एको नारा तद६
यणः आत्माधारो विश्वाश्रयः इत्यादिभिर्विरुद्धत्वात् वृक्षाणां समूहरूपस्य वनस्य वृक्षसत्तां व्यस्थानी भिन्नसत्ताकत्वा
यस्येश्वरस्यापि जीवसत्तां दौ एकत्वेनावस्थानं पश्चादेको बहु स्यां अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे भावेन२
व्याकरवाणीति संकल्पपूर्वकं बहुभवनं जीवभावापत्तिश्च न संभवति न तु समष्टिपूर्वकत्वात् व्यष्टेः नासंभव इति चेन्न

भिन्नसत्ताकत्वाभावा कं को२

तंयमुन्निनीषतिरुषएवासाधुकर्मकारयति ७१ ईश्वरस्यैवजीवभावापत्तिस्वीकारे हिताकरणादिदोषप्रसक्तिरनिवा
सुले: ७२ र्यास्यात् २

वे० दा० धुकर्मक कर्म कारयति तं यमधो निनीषति सर्वज्ञोपि जीवभूतस्य स्वस्य नरकानुभव हेतुभूतासाधुकर्मकारयिता पा
७ नर पकर्मसु निवर्तनशक्तोपि नियंतेति सर्वमसमंजसमेव स्यात् किंच मु[illegible]
सारेणापरवस्थावस्थानस्य संकल्पस्यैवैकजीवभावापत्तेः पुनः तदवस्था[illegible]ईश्वरस्य न॥
जीवभावापत्तौ पुनरीश्वरत्वापत्तेरयोगात् तथा सति निर्गुणमोक्षवादे न संगच्छेत तथा च सूत्रं इतरव्यपदेशाद्धिता
करणादिदोषप्रसक्तिः जगतो ब्रह्मानन्यत्वं प्रतिपादयद्भिः स तत्त्वमसि अयमात्मा ब्रह्मेत्यादिभिर्जीवस्यापि ब्रह्मानन्यत्व॥ म५
व्यपदिश्यते इत्युक्तं तत्रेदं चोद्यते यदीतरस्य जीवस्य ब्रह्मभावो ऽभिधीयेत व्यपदिश्यते तदा तु ब्रह्मणः सर्वज्ञस्य
त्वा० संकल्पस्य विमुक्तस्यात्मनो हितरूपजगदकरणमहितरूपजगत्करणमित्यादयो दोषाः प्रसज्जेरन् आध्यात्मि
घ८ काधिदैविकानंतदुःखकरं चेदं जगत् न चेदृशेष न प्रस्वाधीनो बुद्धिमान् प्रवर्तते जीवब्रह्मणोर्भेदवादिन्यः श्रुत श्रु१
तयः जगद्ब्रह्मणोऽनन्यत्वं वदन्त्यनन्यत्वमेव परित्यक्ताः भेदे सत्यनन्यत्वासिद्धेः औपाधिकभेदविषया भेदश्रुतयः
स्वाभाविकाभेदविषया अभेदश्रुतयः इति चेत् तर्हीदं वक्तव्यं स्वात्मनोऽभिन्नं जीवं किं जगत्कारणं ब्रह्म जानाति न॥
न४ नवा जानाति चेत् सर्वज्ञत्वहानिः जानाति चेत् स्वस्मादभिन्नस्य जीवस्य दुःखं स्वदुःखं जानतो ब्रह्मणो हिता। मि४
करणाहितकरणादिदोषप्रसक्तिरनिवार्या ननु मायाभासेन जीवेशौ करोति इति जीवेश्वरयोः ब्रह्मप्रतिबिंब॥
तत्र[illegible]उच्यते बुद्धौ बुद्धिप्रतिबिंबं जीवः मायाभासो ईश्वरः इति चेत् निर्विशेषोपलब्धिमात्रस्य [illegible] ब्रह्मणः॥ राम०
प्रतिबिंबो न शक्यते वक्तुं श्रुतिविरुद्धश्च स कारणं करणाधिपाधिपः न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिपः न जायते ७॥

किंच मुक्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिरित्युक्तेः पूर्वस्थावस्थितस्य संकल्पस्यैकजीवभावापत्तिः पुनस्तद
वस्थावस्थितिरेव तस्य मोक्षः एवं चेश्वरस्य जीवभावापत्तेः पुनरीश्वरत्वापत्तिरेव मोक्षस्तथा सति निर्गुणमोक्षवादो न संगच्छेत ७

नैतदुपपद्यते। नाशभेदपक्षस्तु घटाकाशन्यायेन स्वर्वेऽपि स्वोपहितनाशपरिगतेनैतुल्यमदेशसरूपस्य भोक्तुरभावादुत्तरोत्तरोपहितनाशा॥
नां पूर्वपूर्वांशानुभूतभोगप्रतिसंधानानुपपत्तेः उपलभ्यमाने हि तत्र पूर्वानुभूतभोगप्रतिसंधानविरुद्धः भोक्तासंस्यस्यैक।
तानमात्रेण प्रतिसंधाने सोऽगतमनोऽनुजननेनस्थि। तत्परित्यागे प्रसंगाद्बाल्यं तानुपपन्नः अकृताभ्यागमकृतविप्रनाश॥
प्रसंगाश्च मोक्षानुपपत्तिश्च तथाहि स्थिरात्मनि उपाधिनां सर्वदा सर्वत्रागमनागमने न विनष्टोपाधिप्रदेशेऽपि तदुपाध्यंतर॥
संचारस्यावर्जनीयत्वादुपाधेरेव मोक्षः न त्वात्मनः अकस्तु यथाशुद्धगुणको महावकाशप्रदः आकाशः घटवस्थायां॥
अल्पावकाशप्रदत्वेन घटमात्रे घटदोषासंस्पृष्टोऽवतिष्ठते घटे च्याभिन्ने तु यथापुराकाशः स्यात् महावकाशप्रदः स्यात्॥ शतषाद्वि
तथास्वभावतः सत्यसंकल्पादिगुणकः असंसारी जीवः संसारदशायामल्पज्ञोऽनीशः तथापि जन्ममरणादिर्देहादिधर्मैर्व नि॰
र्जितः अवतिष्ठते देहे मृते स्थूलसूक्ष्मोपाधिलये निवृत्तेऽपि पुनः संब्रह्म संपद्यते संपद्याविर्भावः स्वेन शब्दादित्याद्युक्ते दाविर्भू सा॰
तगुणाष्टकः इहत्वादिगुणविशिष्टो भवति ब्रह्मणो महिमानमवाप्नोति स चानेनत्यायकस्यतैः अनेनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्यना इत्युक्तेः दिनुदे
नामरूपे व्याकरवाणीत्यादिभिर्ब्रह्मणो जीवभावापत्तिः श्रूयते तत्रेदं मर्शनीयं संकल्पपूर्वकजीवभावापत्तिः किं निर्विशेष
स्य उत मयोपाधिकस्येश्वरस्य न चाद्यः निर्विशेषस्य संकल्पासंभवात् न द्वितीयः विशुद्धसत्त्वप्रधानोपाधिकस्य मलीन
नो॰३ सत्त्वप्रधानोपाधिकः स्यामिति संकल्पोऽपि ईश्वरः स्वोपाधिपरित्यागेनान्यथाभवेनपदीश्वरः न।ऽहि निर्विशेष एवं किं न स्यात्
न च विद्योपाधिविशिष्टस्येवाविद्योपाधिकत्वं संभवति विद्याविद्ययोः सांकर्यप्रसंगात् किंचास्तप्रविष्टः शास्ता ज॥
तिवादः१ नानां सर्वात्मत्यनेन स्वस्य स्वमेव आत्मशास्तावैः अग्निरात्मानं दहतीति वदत्यं तानुपपन्नः [illegible] स एष एव सा। ०
नुपपत्ते नीतिनिखिलमपालमेलिं वदितचरोराजारं कोहस्यामिति संकल्प्यं चिकीर्षति किंचेश्वरः स्वोपाधिपरित्यागेनान्यथाभावेन
यदि जीवो जातस्तदा बुद्धिपूर्वकारी च [illegible] निर्विशेषब्रह्म किं नाम ८२

वे॰सा॰ त्वमस्ययमात्मान्तर्य्याम्या...दिभिर्दृश्यते ...दासकितवादित्वमधीयते एके ब्रह्म दासा ब्रह्मैव कितवाः इत्या
८ थर्वणिकाः ब्रह्मणो दासकितवादित्वमप्यधीयते न तस्य जीवव्याप्तित्वेनाभेदो व्यपदिश्यते इत्यर्थः एवमुभ
यव्यपदेशमुख्यत्वसिद्धये जीवोयं ब्रह्मणोंऽशः इत्यभ्युपगन्तव्यः न च भेदव्यपदेशानां प्रत्यक्षादिप्रसिद्धार्थत्वे ब्रह्म ८३
त४ सृज्यत्वनियाम्यत्वतच्छरीरत्व... तदाधारत्वतन्न्याप्यत्वतत्संहार्यत्वतदुपासकत्व तत्प्रसादलभ्यधर्मा
8 र्थकाममोक्षरूपपुरुषार्थभोक्तृत्वादयः न तु तस्य जीवब्रह्मणोर्भेदः अन्यतोप्यगोचरत्वेनान्यथासिद्धत्वं अतो न५
सि॰ह६ नन्यगत्वप्याद्विवादेनीवाप्रमाणान्तरभेदानुवादेना...पदेशपरत्वं अपि स्मर्यते ममैवांशो जीवलोके जीव नुवादकत्वम
भूतः सनातनः मद्विभूतिभूतो मदंशएव स्वभावतः सत्यसंकल्पादिगुणकः स कश्चिदनादिकर्मरूपाविद्यावेष्टन पित्ल६
तिरोहितस्वस्वरूपो जीवभूतो नित्यः कुत्रचिन्मज्ञाने स्थो जीवलोके संसारे वर्त्तमानः तथा च श्रुतिः ते इमे सत्याः का
माः अनृतापिधाना जीवानां कर्मप्रवाहानादित्वं तु न कर्माविभागादिति चेन्न अनादित्वादुपपद्यते चा...प पु
लभ्यते चेति सूत्रादवधेयं स्मृतिश्च अनादिकालसंसुप्तः संसारपदविंगतः ननु ह्येकवस्तुरेकदेशवाची ह्यंश
शब्दः जीवस्य ब्रह्मैक...देशत्वे तद्गता दोषाः ब्रह्मणि भवेयुः ब्रह्मखंडो जीवः ...प्रकाशादिवत्तु नैवं परः तु शब्द इति२
श्चाद्यं व्यावर्त्तयति प्रकाशादिवज्जीवः परमात्मनोंऽशः यथाग्न्यादित्यादेर्भास्वरो भारूपप्रकाशोंशो भवति...
यथा गवाश्वशुक्लकृष्णादीनां गोत्वादिविशिष्टानां गोत्वादिविशेषणांशः यथा देहिनो देवमनुष्यादिदेहो रा॰म॰
इति चेद्रूपलेशः अंशत्वं न स्यादिति चेद् एतद ७
पि लक्षणं तेव परिहृतं ५३

त्रिःपतेचाविपश्चित् नित्यानांजीवानांकरणकलेवरप्रदानश्रवणाविरोधोपि तथाचवेदस्तुतौ बुद्धींद्रियमनःप्राणा
न्जनानामसृजत्प्रभुः मात्रार्थंचभवार्थंच आत्मनेकल्पनायचेत्युत्यर्थस्तु माया आभासेन अयाप्त्यात्माजीवा तिर
श्लोकरोति उभयोस्तत्वेवैपरीत्यंजनयतीति उक्तार्थेआभासप्रमाणेहेत्वाभासो धर्माभासः किंतद्वैपरी इत्यादोदृष्टः३
त्यंलउच्यते अजोनित्यः शाश्वतोयमात्माप्यनीशःसुखदुःखहेतोःअनीशयाशोचति मुह्यमानः इत्याद्युक्तेनी
यतत्वेदेहात्मभ्रमसंस्वतंत्रात्मभ्रमंचोत्पादयतितेनदेहोहमीश्वरोहमहंभोगीत्यविकाराभवंति तथायतिविश्वस्या
त्मेश्वरंशाश्वतंशिवमच्युतं योमामजमनादिंच आत्माऽधारोऽखिलाश्रयः इत्युक्तेऽश्वरत्वेकार्यत्वान्याधारत्व
मायोपाधिकत्वबुद्धिंजनयति तथाचगीयते अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नमवजानंति परंभावमजानंतः ननुआभासः इत्यादिः
प्रतिबिंबार्थेप्रसिद्धः सएवचांगीकार्यः हंतनहि असदेवसोम्येदमग्रआसीत् धीरहाविषमःप्रश्नः इत्यत्रासत्
त्वे५ प्रत्ययशब्दाभ्यांप्रसिद्धार्थेनाप्रत्ययमेवतत्वमिति [illegible] कुतोनांगीकृतं यतो [illegible] त्रापिसमानं न
त्वयेजीवः यदिभिन्नःकथंतत्वमस्यादिवाक्यैरेकत्वव्यपदेशः इत्यत्रअंशोनानाव्यपदेशादन्यथाचापिदा ६४
सकितवादित्वमधीयतएके ब्रह्मांशोजीवः कुतः नानाव्यपदेशादन्यथाचैकत्वेनव्यपदेशात् उभयथाहिव्यप
वा२ देशोदृश्यते नानाव्यपदेशस्तावत् स्रष्टृत्वसृज्यत्वनियंतृत्वनियाम्यत्वसर्वज्ञत्वासत्वस्वाधीनत्वपराधीनत्व
शुद्धत्वाशुद्धत्वकल्याणगुणाकरत्वविपरीतत्वपतित्वशेषत्वादिभिर्दृश्यते अन्यथाचैकत्वव्यपदेशोपित ०
त्ववाक्यविरोधादितिचेत् ५

बृ॰सा॰ छायासमानंवृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति इत्युक्तं तत्रैकार्थ्ये न अत्रापि ब्र
६॥ ह्मणः आतपत्वाभावादातपवद्ब्रह्मस्वरूपत्वमेवातपशब्दार्थः इति जीवस्य छायात्वे पि ... पिवद्दृदशायां
१२ म...भार्सत्वमेवछायाशब्दार्थो भवितुमर्हति अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितमच्छायमिति छायाप्रतिषे
धाच्च नात्र छायाशब्दो ब्रह्म प्रतिबिंबपरः ननु एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः एकधा बहुधा चैव दृश्यते ज
मथा५ लचंद्रवत् आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् तथात्मैको ह्यनेकस्थो जलाधारेष्विवांशुमान् इत्यादि शास्त्रानुसारे
ण तडागकुल्याकेदारजलाभिव्यक्तानां चंद्रप्रतिबिंबानां इव मायाहंकारतद्विकाराभिव्यक्तब्रह्मछायानामेवात्मत्वं जीवत्वं च
१ इति मतानां औपाधिकभेदवत्त्वेन तन्निबंधनो यं चांशांशा इति चिन्नपरिच्छिन्नव्योमादिविलक्षणवस्तुनः छा
मितिः८ याः प्रत्यसंभवात् अलोहितमच्छायमस्नेहमव्रणमच्छल्पनीकच्छायांगीकारे जीवेश्वरयोरपि मिथ्यात्वप्रसंगात् तदभ्यु
पगमे आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यः ओतमस्तच्छिद्रमतास्ते भवंति इत्यादिविधीनां ...नर्थक्यप्रसंगात् तस्याप्यस्मृप्रमा दृष्टुर्मिथ्यात्वेना॰२
मे ब्रह्मणः प्रमाणांतराविषयत्वात् स्वानुभवस्यापि मिथ्याभूतजीवानतिरिक्ताभासकत्वाच्च यावत्प्रमाणप्रमेयमि
थ्यात्ववादिनः कथायामधिकारानुपपत्तेः वाक्यांतरोपदिष्टजीवेश्वरस्वरूपस्वभावयाथार्थ्यबोधकबाधका
त्वाभावात् श्रूयते च अंतर्यामिनि निर्दोषत्वं एको देवः सर्वभूतेषु गूढः अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टः ... रूपं रूपं
प्रतिरूपो बभूव एकस्तथा सर्वभूतांतरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो ... बहिश्च सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्य
ते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः एकस्तथा सर्वभूतांतरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः अन्यथा आकाशमेकं हि यथा घ मिथ्यात्वे=३
टादिषु पृथग्भवेदिति दृष्टांतोपादनवैयर्थ्य... प्रसंगात् ननु नीलपीतादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः आत्मदृष्टिरा राम॰
स्या॰१ त्मापि तथैकः पृथक् पृथक् इत्यात्मनो नेकत्ववादात्कथं अचेलत्वपपादिति चेन्न भेदशब्दो हि विलक्षणवचनो ९
सर्वस्य कस्य किमर्थं कं प्रति किं दृष्टं न स्यादिति भावः=२ इति मिथ्यात्वे हि निर्दोषत्वोपपादनं न संभवति२

शः स्वहत एकवस्त्वेकदेशत्वेनांशत्वं विशिष्टस्यैकवस्तुनो विशेषणांशस्यैव तथा च विशिष्टैकवस्तुनि विशे ८२
षणांशोऽयं विशेष्यांशोऽयमिति व्यपदिशन्ति विशेषणविशेष्ययोरंशांशित्वेन स्वभाववैलक्षण्यं च दृश्यते एवं जीवप
परयोर्विशेषणविशेष्ययोरंशांशित्वं स्वभावभेदश्चोपपद्यते तदिदमुच्यते नैवं पर इति यथाभूतो जीवस्तथाभू
तर४ तोऽनपरः यथैव हि प्रभायाः प्रभावान् अन्यो भिन्नः तथा प्रभास्थानीयत्वादंशाज्जीवादंशीयपरोऽप्यर्थान्तरभूतः इ
त्यर्थः एवं जीवपरयोर्विशेषणविशेष्यत्वकृतं स्वभाववैलक्षण्यमाश्रित्य भेदनिर्देशाः प्रवर्तन्ते अभेदनिर्देशा
स्तु पृथक्सिद्ध्यनर्हविशेषणानां विशेष्यपर्यन्तत्वमाश्रित्य मुख्यत्वेनोपपद्यन्ते तत्त्वमस्ययमात्मा ब्रह्मे
त्यादिषु [redacted] इति ६
ननु सता सोम्य तदा संपन्नो भवति स्वमपीतो भवतीति जीवपरयोः स्वरूपैक्यं प्रतीयत
चेन्न प्राज्ञेनात्मना परिष्वक्तो न बाह्यं किंचन वेद नान्तरमिति स्वापदशायां जीवस्य सर्वज्ञेन परमात्मना निरस्तस
मस्तसमस्तबाह्याभ्यन्तरज्ञानलोपः श्रूयते न हि अकिंचिज्ज्ञस्य तदानीमेव सर्वज्ञेन मूलात्स्विन परिष्वङ्गः संभ॥
भवति सता सोम्येत्यत्रापि न जीवपरयोः स्वरूपैक्यमुच्यते अपि तु सुषुप्तिकाले नामरूपसंधानाभावात् प्रलयका
लइव ब्रह्मणि लयः प्रतिपाद्यते स्वमपीतो भवति स्वात्मनि ब्रह्मणि लीनो भवति ननु स्वस्मिन्नेव स्वस्य लयः संभ
पा४ वति सता सोम्य तदा संपन्नो भवतीति तृतीयार्थस्यात्संपन्नशब्दस्य परिष्वङ्गशब्दैकार्थ्यान्न स्वरूपैक्यसंभवः तथा च॥
सूत्रकारः सुषुप्त्युत्क्रान्त्योर्भेदेनेति अथ प्रतिबिंबवादो निरस्यते ननु गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे छायातपौ ब्रह्मविदो
वदन्तीति श्रुत्या जीवस्य प्रतिबिंबत्वं प्रतिपाद्यत इति चेन्न एकदेहावस्थितत्वेपि जीवात्मपरमात्मनोरभास्वरभा
स्वरयोः छायातपयोरिवाप्रकाशत्वप्रकाशत्वरूपस्वभाववैलक्षण्यमात्रप्रतिपादनपरत्वात् द्वा सुपर्णा सयुजा स ०

वेसा॰ याप्रकृतेः परमात्मन्येकीभाव अवणात् पृथक्ग्रहणाराहित्येन व्यतिरेकीभावः स एव लयशब्दार्थः यथा रूले लीनाः पतंगा
१९ इति सारंगाः अत एव तमसा गूढमग्रे प्रकेतं आसीत् अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत् तस्मिंश्चान्यो मायया संनिरुद्धः।
इति सत्स्वरूपेणेव अस्य अतप्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा इत्यनेन स्वस्यस्व यमेवात्मा शास्ता च अग्निरात्मानं
दहतीतिवत् अत्यंतानुपपत्तेः एष च एष एव साधु कर्म कारयति स्वमधो निनीषति इति सर्वज्ञोपि जीवभूतस्वस्व
स्य नरकानुभवहेतुभूतासाधुकर्म कारयिता पापकर्मसु निवर्तनशक्तोपि नियंता इत्यादिकं सर्वमसमंजसमेव।
स्यात् आत्मवस्त्वकारः इतरव्यपदेशाकरणादिदोषप्रसक्तिः जगतो ब्रह्मानन्यत्वं प्रतिपादयद्भिः तत्त्वमस्यय मात्मा
10 ब्रह्मेत्यादिभिः जीवस्यापि ब्रह्मानन्यत्वं व्यपदिश्यत इत्युक्तं तत्रेदं चोद्यते यदितरस्याब्रह्मणो भावोभिर्वाक्यै
र्व्यपदिश्यते तदा ब्रह्मणः सर्वज्ञत्वकल्पसत्यसंकल्पत्वाद्युक्तस्यात्मनो हितरूपजगदकरणमहितरूपजगत्क
रणमित्यादयो दोषाः प्रसज्येरन् आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानामनंतदुःखाकरं चेदं जगत् न चेदृशे व्या
नर्थे स्वाधीनो बुद्धिमान् प्रवर्तते जीवाद्ब्रह्मणोरनन्यत्वं वदंता नयैव परित्यक्ताः भेदे सत्यनन्यत्वसिद्धिः औपाधिक
भेदविषया भेदश्रुतयः स्वाभाविकाभेदविषया अभेदश्रुतयः इति चेन्नेदं वक्तव्यं स्वभावतः स्वस्माद्भिन्नं जीव
किमनुपहितं जगत्कारणं ब्रह्म जानाति न वा जानाति चेत् सर्वज्ञत्वहानिः जानाति चेत् स्वस्माद्भिन्नस्य सुखदुः
खमिति जानतो ब्रह्मणो हिताकरणाहितकरणादिदोषप्रसक्तिर्निवार्या जीवब्रह्मणोरज्ञानकृतो भेदस्तद्विषया
श्रुतिरिति चेत् तत्रापि जीवाज्ञानपक्षे दर्शितो विकल्पस्तत्फलं च तदवस्थं ब्रह्माज्ञानपक्षे स्वप्रकाशस्वरूपस्य ब्रह्म।
णोऽज्ञानसाक्षित्वं तत्कृतजगत्सृष्टिश्च न संभवति अज्ञानेन प्रकाशस्तिरोहित इति चेत् तिरोधानस्य प्रकाश रा.म॰
निवृत्तिकरत्वेन प्रकाशस्यैव रूपत्वात् स्वरूपनिवृत्तिरेवेति स्वरूपनाशादिसहस्रप्रागेवोदीरितं अधिकं १९

ननु तर्हि जीवेश्वरयोर्भेदस्तथापि कोऽसावीश्वर इति चेदिहैवेति ब्रूमः तथाचोक्तं ४   भक्तिभेदेऽपि ज्ञाने कारणत्वान्न स्वरूपभेदः

लोकप्रसिद्धः स्वशब्दः स्वशब्दस्य ज्ञानस्यकश्चिद्भेदोऽस्तीति विकारो भवंतीति न ह्यात्मनो मायिन परमपुरुषस्येति यर्यभेदोऽस्ति [illegible] शरीरवृत्तित्वाद्धे

५२ [illegible] मयादिभेदैः केवलतत्त्वनिरूपणेन निरूप्यमाणानां [illegible] जः परमात्मनामिनं किंचिदपि वेलतत्त्वम

१३ मस्तीति अनेनैवाभिप्रायेणोक्तत्ववाराः नानात्वनिषेधाः स्युस्तदभिप्रायमेवेदं भगवद्वचनं विद्याविनयसंपन्ने इत्या

दि [illegible] वा

राहे यस्तत्त्वं सहरिर्देवो यो हरिस्तत्परं पदं सत्त्वेन मुच्यते जंतुः सत्त्वं नारायणात्मकं लीनो सत्त्वस्वरूपे [illegible] स विष्णुपुरु   भगवान् ५

षोत्तमः नहि पालनसामर्थ्यमृते सर्वेश्वरं विना [redacted] ब्रह्माणमिंद्र

रुद्रेंद्रयमं वरुणमेव च निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्धरिरिहोच्यते [redacted] अथ [illegible] हवै नारायण आसीत्   पुरुषो

[redacted] ण सर्वभूतान्तरात्मा अपहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायणो नारायणः परं ब्रह्म आत्मा ना॥

रायणः परः सुबालोपनिषदि किं तदासीत्तस्मै वेह किंचनाग्र आसीन्मूलममानाधार इमाः प्रजा दिव्यो देव एको नाराय

णः श्वेताश्वतरे स विश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिः ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्यः प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः संसारमोक्ष

स्थितिबंधहेतुः [redacted] निखिलहेयप्रत्यनीकत्वं कल्याण

गुणाकरत्वं [illegible] वगम्यते सद्ब्रह्म शिवादिशब्दा हि तुल्यप्रकरणस्थेन नारायणशब्देन विशेष्य [illegible] लक्षणमेवावगमयंति   विशेषसमर्पणात्

ननु आत्मा वा इदमग्र आसीदिति प्राक्सृष्टेरेकत्वावधारणात् कथं सत्त्वमचिदचिद्विशिष्टस्य कारणत्वं ब्रूयते य

तो वा इमानि भूतानि जायंते येन जातानि जीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंति इति परित्यक्तस्य लाकारणोऽसत्त्वाकारण

त्वाच्च ह्यशरीर इति प्रतिपाद्यते न स्वरूपनिवृत्तिः अक्षरं तमसि लीयते तमः परे देव एकीभवतीति तमःशब्दवाच्या   ०

च विस्तारेवा ४ इत्यादिश्रुतिभिश्च ६

व॰ सा॰ ११ तुं शक्यते साध्यासिद्धिप्रसंगात् न च सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति वचनमेवाभावज्ञापनार्थमिति वाच्यं तज्जलानीति हेतुवि
रोधात् किं च यदि सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति वचनमेवाभावान्मिथ्यात्वसिद्धिः तर्हि पुनः स क्रतुं कुर्वीतेति सगुणोपासन॥
विधिरनर्थकः स्यात् नहि निर्विशेषस्यानवस्तुः सगुणोपासनविधिरिति संगतं भवति अशब्दमस्पर्शमित्यादिश्रुति॥
स्तु भूतभौतिकवैलक्षण्यपरब्रह्मणः प्रतिपादयन्तीति न विरोधः सत्वादयो न सन्तीशे यत्र च प्राकृता गुणाः इति स्मृ॥
तेः ननु तत्रापारसंनित्यमगोधवच्चा धर्मादेर्निषेधः इह तु सर्वबाधः सर्वसमः इति याचन्द्रधर्मः विधिः न चैक॥
11 स्मिन्वस्तुनि गुणतदभावावुपपन्नाविति तस्माद्विषयभेदवर्णनेन हि विरोधपरिहारः कार्यः स च कार्यं ब्रह्मणि
मनोमयत्वादिः श्रुते तु अशरीरत्वादिभिरिति चेत् विश्वमुपजीवति पतिं विश्वस्यात्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतं यं मनः
समुद्रेक वयो वदन्ति ननु तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः परात्परं यन्महतो महान्तं तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते न त
त्समो परो हि पुंडरीकाक्षात्तु भूतो न भविष्यति वाराहे नारायणात्परो देवो न भूतो न भविष्यति ब्राह्मे नहि विष्णुस
माकाचिज्ज्ञप्तिरन्या विधीयते इत्येवं सर्ववेदाः गायन्ति नात्र संशयः श्वेताश्वतरे स विश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिः॥
ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्यः प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः संसारमोक्षस्थितिबंधहेतुः एको देवः सर्वभूतेषु गूढः
सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च सगुणो निर्गुणो विष्णुः
ज्ञानगम्यो ह्यसौ स्मृतः न हि तस्य गुणाः सर्वे सर्वैर्मुनिगणैरपि वक्तुं शक्यो वियुक्तस्य सत्वाद्यैरखिलैर्गुणैः एष आ
त्मापहतपाप्मा परास्पर्शक्तिर्विविधैव श्रूयते तत्त्वं नारायणः परः इत्यादिश्रुतिस्मृतिभिर्नारायणस्यैव परतत्त्वं दिश राम॰ ११

नुमेदनिर्देशात् नशब्दः आवर्तयति अस्मात्मकादिकः ख्योर्गोच्चात् अन्यात्मनो धिकमर्थान्तरभूतं ब्रह्मकुतः भेदनिर्देशा
त् सत्यपात्मनो हि भेदेन निर्दिश्यते यतंब्रह्मस्वरूपमात्मनि तिष्ठति आत्मनो ऽन्तरो यमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरं य आत्मानमन्त
रो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेन अमृतत्वमेति स कारणं करणाधिपाधिपः न
योरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशानीशौ अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत्तस्मिंश्चान्यो
मायया संनिरुद्धः प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः नित्यो नित्यानां योन्तरं मंतरे संचरन् यस्याक्षरं शरीरं यमक्षरं न वेद एष सर्वभूता
न्तरात्मा अपहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायणः इत्याद्याः तथा सुसुप्तावपि जीवपरयोर्भेदः प्राज्ञेनात्मना संपरिष्वक्तो न बा
ह्यं किंचन वेद नान्तरमिति स्वापदशायां जीवस्य सर्वज्ञेन परमात्मना निरस्तसमस्तश्रमस्य बाह्याभ्यंतरज्ञानलोपः श्रूयते नहि ।।
अकिंचिज्ञस्य तदानीमेव सर्वज्ञेन सता स्वेन परिष्वक्तः संभवति सता सोम्य तदा संपन्नो भवति स्वमपीतो भवतीत्यत्रापि न
जीवपरयोः स्वरूपैक्यं उच्यते अपितु सुषुप्तिकाले नामरूपानुसंधानाभावात् प्रलयः संभवति तत्रापि सता सोम्य तदा संपन्नो
भवतीति तृतीयास्वारस्यात् संपत्तिशब्दस्य परिष्वंगशब्दैक्यार्थोत्वस्वरूपैक्यस्य संभवः तथा च सूत्रकारः सुषुप्त्युत्क्रान्त्योर्भे
देनेति तथा च विवक्षितगुणोपपत्तेश्च अनुपपत्तेस्तु न शारीरः इति वक्ष्यमाणाधिगुणाः परमात्मन्येवोपपद्यन्ते मनोमयः प्राणशरी
भावरूपः सत्यसंकल्पः आकाशात्मा सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगंधः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यत्तो वाक्यनादरः इति वक्ष्यमाणाधिगु
णाः न तु संकल्पं कुर्वीतेति विहितमुपासने तत्राथंगुणवाक्यविधिः असता च गुणेनोपासनं यदि तादर्थ्यं स्यात् मनो ब्रह्मेत्युपासि
तेतिवत् अन्यथा अशब्दमस्पर्शमित्यादिगुणवाक्यविरोधः अतो मनोमयत्वादयः न पारमार्थिका इति चेन्नैवं सर्वत्र
प्रसिद्धोपदेशादिति सूत्रविरोधात् सर्वेषु वेदान्तेषु प्रसिद्धं ब्रह्म इदं च सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत इति वा ।।
क्यापक्रमे श्रुतं तदेव मनोमयत्वादिधर्मविशिष्टमुपदिश्यत इत्यर्थः नहि सर्वेषु वेदान्तेषु कल्पितगुणोपदेशादिहेतुन

वे.त०
सा.१२

दिव्यकल्याणगुणगुणयोगेन सगुणत्वं प्राकृतगुणायोगेन राहित्येन निर्गुणत्वमिति विषयभेदवर्णनेनैक
स्यैवावगमात् तद्ब्रह्मद्वैविध्यंडवेचनं इति दिक् इति श्रीमद्रामानुजाचार्यविरचितवेदांततत्त्वसारः
र्णम् शुभमस्तु श्री॥ नागशिवसुचंद्रे ब्दे दासेमामांधरासुते श्रीहरिश्रीतये ग्रंथं रामनारायणो लिखत् ॥श्री

12

राम:
रुस:
१२